

קיום מצות לולב בלולבי 'דרי' שגדלו בשביעית

מבוא

נהגו רבים וטובים מהמדקקים במצוות, להדר לקראת חג הסוכות ולקנות לעצמם לולב מזן 'דרי' המצטיין ביופיו ובחזקו. אם בשנים עברו היה לולב מזן זה נחלתם של יחידי סגולה המהדרין מן המהדרין - בשל מחירו היקר, הרי שמשנה לשנה גדלה ב"ה כמות הלולים מזן וכיום מחירם קרוב להיות שוה לכל. כדי להשיג את הביקוש הרב, ניטעו בשנים האחרונות שטחים ענקיים של מטעי תמרים מזן זה במיוחד לצורך שיווק כפות התמרים, כשחלק גדול מהם אף מיוצא לחו"ל עבור המהדרין במצוות ובמספרים גדלים והולכים משנה לשנה.

משהגיעה שנת השבע, יש מהצורך לבאר מה דינם של לולבים אלו. שלא כלולים הרגילים המגיעים בעיקר מאל-עריש הנמצאת מחוץ לגבולות הארץ ואין בהם כל בעיה בשנת השבע, הרי לולבי 'דרי' גדלים בעיקר בבקעת הירדן שבא"י. עובדה היא כי רבים מהמטעים שייכים ליהודים אשר בעוה"ר אינם שומרים שמיטה כהלכה לכל פרטיה ודקדוקיה, יש הנמנעים ממלאכות דאורייתא ויש שאף מזה אין נמנעין, - ומשכך, עלתה השאלה לפני מרנן ורבנן שרי התורה שליט"א מה דינם של לולבים אלו, האם מותר לקנותם וכיצד יש לנהוג בהם מצד קדושת שביעית.

נקודה נוספת - צדדיית אך חשובה - אשר גדולי ישראל ראו לדון בה, אם מותר להוציא כפות תמרים אלו לחו"ל, או שמה דינם כפרי הדקל ואסור להוציאם לחו"ל כשאר פירות שביעית.

על כל זה - בדיון שלפנינו. בראשונה הצגנו את מכתביהם של הג"ר שאול רייכנברג שליט"א, מרבני בית המדרש הגבוה להלכה בהתיישבות, והג"ר יצחק מאיר ליברמן, המעניקים למעיין רקע וסוקרים את שיטת גידול הלולב מהבחינה המעשית ואת הבעיות ההלכתיות הנוצרות בעקבותיה בשנת השמיטה:

הג"ר שאול רייכנברג

ביהמ"ד הגבוה להלכה בהתיישבות החקלאית

בענין שימוש למצוה בלולבים שגדלו על עצים של מחללי שמיטה ר"ל

כידוע הלולב הוא ענף או עלה של עץ התמר קודם שנפתח. עד כמה שידוע לי לא עושים שום פעולות או עבודות מיוחדות בשביל הלולים, אלא שחלק מהעבודות שעושים בשביל הפירות מועילות גם ללולים.

במטעי התמרים מזן "דרי" מטרת המגדלים היא גם הלולב וגם הפירות, כך שמה

בהקדם לתשובת הרבנים הגאונים מארצות הברית ומארץ ישראל בענין לקיחת לולים למצוה ממטעים שעבדו בהם בשמיטה, יש לסדר את הדברים הן מציאותית והן הלכתית. **תחילה** מציאותית (הדברים הם עד כמה שהצלחתי לברר כיון שאני לא מכיר אישית את הגידול הזה).

יפסדו רוב הפירות. אך אף שמשקים כמו בכל שנה יותר מההכרח לא ברור שמעיקר הדין בבית השלחין (דהיינו מקום שצריך השקיה) אכן צריך לצמצם ולהשקות רק המוכרח, שהרי כתוב סתם 'משקים בית השלחין', ראה בזה בס' חוט שני עמ' ק קא.

דישון. - (זיבול כימי) הכולל חנקן, זרחן ואשלגן. כפי שאמרו בזמנו המדריכים אפשר לוותר שנה אחת על זרחן ואשלגן אם משלימים מיד אחרי שמיטה, גם חנקן אין היתר לתת בשמיטה את כל הכמות, אף שחלק מהכמות יש מצבים שצריכים לתת כדי למנוע נזק גדול בפירות. לדישון יש השפעה על הלולים כפי שגם כתבו לי מדריכי ש.ה.ם, ואם נותנים יותר ממה שמותר יש כאן בעיה של נעבד.

ניכוש עשביה. - זו מלאכה ואינה הכרחית למניעת הפסד, (אף שיש פעמים חשש לשריפות, אך אז אפשר לנכש רק אחרי שהעשבים כבר התייבשו שאז כבר לא מועיל לגידול). לניכוש יש גם השפעה קטנה עקיפה על גידול הלולים.

גיוזם. - יש עבודה של קיצוץ ענפים שלא יפגעו בפירות וכדי שיוכלו להגיע לגובה העץ, אך נראה שאין לזה השפעה על גידול הלולים.

כפי שאמרו לי, בדרך כלל במטעים שמגדלים לפירות קוטפים את כל הלולים בבת אחת כך שאין פעולת זימור, (אמנם הרב שלמה שפירא אמר לי שאצלם שמגדלים את עצי התמר בתנאים שונים, רק לצורך לולים, הם קוטפים כל לולב שמגיע לאורך הרצוי), ואף אם קוטפים קודם את הלולים שגדלו וסילוקם גורם שהלולים הקטנים יותר יגדלו יותר מהר,

שעושים ומועיל ללולים ודאי שמתכוונים גם לזה.

עוד לפני שמיטה נמסר לנו ע"י מדריכי ש.ה.ם. אלו עבודות עושים בכל שנה במטעי התמרים, ונחלקם לשתי קבוצות:

א. עבודות בפירות:

האבקה. - אולי זה מה שנקרא בירושלמי שביעת (פ"ד כ"ז) ובגמרא פסחים (נא) הרכבה בתמרים. ומבואר בירושלמי שם שהיא עבודה אסורה בשביעית, וכמו שביאר החזו"א (סי' יט ס"ק כ). אך לעניננו אף שזו עבודה אסורה מ"מ אין עבודה זו קשורה ללולים.

דילול פירות. - כדי שיהיו פירות בגודל המקובל בשוק מורידים הרבה חנטים של הפירות. המטרה היא גם כדי שלא יהיה עומס על העץ דבר שעלול לפגוע ביבול בשנים הבאות.

הדילול נעשה בחנטים (זה אמנם אסור מטעם הפסד פירות שביעית), גם נראה שמדללים הרבה יותר ממה שמותר כדי להציל מהפסד.

לדילול הפירות, כיון שמקטין את העומס על העץ, יש גם השפעה עקיפה על גידול הלולב. ואם עושים יותר ממה שמותר להציל מהפסד יש לדון אם יש בזה חשש נעבד.

קשירה. - קושרים את האשכולות של התמרים שלא יתנדנדו ברוח ומכסים אותם בשק להגנה. לא ברור כלל שזו מלאכה אסורה, עכ"פ אין לזה שום השפעה על גידול הלולים.

ב. עבודות שבקרקע:

השקיה. - כנראה שאיזו שהיא כמות מותר להשקות, שאחרת ימותו העצים או

(ומה שנהגו להקל בירק שיצא למוצאי שביעית י"ל שזה משום שגזרו רק על גידולי שביעית ולא מה שמשתייך כבר לשנה שמינית, אע"פ שלטעם הקנס אין נ"מ, אבל גם בספחים מצינו סברות אלו ואכמ"ל). ואיסור נעבד שייך גם בזמן הזה. (ומה שהכריע פאת השלחן שאין קדושת שביעית בפירות נכרים, וכנראה הוא יסד המנהג בירושלים, מבואר מדבריו שאין זה משום שיש קנן שבוה"ז אלא שדריש "לכם" ולא לעכו"ם, עיי"ש).

ומוכח עוד ברמב"ן שכדי לאסור נעבד לא צריך שכל הפרי יגדל ע"י העבודה האסורה, שהרי לא זו המציאות במקרה שמדבר שעודר תחת הזיתים לאברויי אילנא, ולכן חזינן שכל שמוסיף בגידול אסור.

ב. דובר שיש איסור לקנות מחשוד על שביעית משום הגמרא בבכורות (כט) ונפסק ברמב"ם (פרק ח הל' יד). הנה הא דכתב הרמב"ם שלא לוקחים ממנו דבר שיש לו זיקת שביעית פירש בכס"מ שאסור פשתן אע"פ שאין בו קדושת שביעית, והוא משום שלזרע הפשתן יש קדושה. כיון שנוהגים שבלולב אין קדושת שביעית, ה"ה לא יהיה בו את האיסור לקנות, או שמשום הפירות אסרו גם הלולבים כמו שאסרו הפשתן משום זרעו. אמנם בחזו"א (ו-י) סוף ד"ה ירו' מעשות) פירש שזיקת שביעית נקרא כל דבר שאפשר לזרעו או לעבדו, וראה שם בחזו"א ד"ה ומסקינן, וא"כ לכאורה כיון ששייך כאן עבודות שמועילות ללולב יש לאסור לקנות מחשוד, ואף אם לא עשה עבודות אסורות. אמנם יתכן שזה רק לקונה הראשון ולא לקונה ממנו. גם אומרים שיש סוחרים שקנו כבר הלולבים לפני שמיטה.

ג. כתבו גם משום מסייע ידי עוברי עבירה, וכתבו ע"ז שזה לכאורה אחרי

מ"מ נראה שאין בזה חשש של זמירה - גיזום, משום שמבואר במשנה (פ"ד משנה ה) שמותר לקצוץ סדן שיקמה אע"פ שכאשר קוצץ יצמח במקומו חדש, מ"מ כיון שקוצצים לשימוש בעצים וכך דרכו שקוצצים תמיד לשימוש יש לקציצה שם קצירה ולא שם זומר (ורק בתולת השיקמה אסור כיון שהגידול השני יותר טוב מהראשון). וכן נראה שמותר לקצוץ אספסתא בשביעית לשימוש בירק, אע"פ שבשבת (עג): מבואר שבשבת חייב שתים (ולא דמי לזומר וצריך לעצים ששם יש לזה שם זומר ורק צריך גם לעצים).

ולשאלות ההלכתיות:

א. כפי שכתבו יש לדון מצד איסור נעבד, ובפרט בקיום מצוה, ועוד שמצוה זו כקרבן. כידוע מקובל שנחלקו ראשונים באיסור נעבד, וידועה הסתירה בחזו"א בזה ואכמ"ל, ראה הכל במשפטי ארץ (פרק יט סעי' יג) ובהערות שם. ומה שכתב החזו"א (סי' י ס"ק ו ד"ה ואתרוגיס) יש לדון אם נאמר בשטחים השייכים למדינה כיון שאין מכירה של מדינה (החזו"א שביעית י"א בשנת תרל"ז) ואם שייך כשבעל השדה חילוני. וכ"כ בכתבי קהלות יעקב החדשים (סי' כט), וכתב שם שהחזו"א חזר בו (כמבואר בס' כו ס"ק ז). עכ"פ לראשונים שאוסרים נעבד נראה שאסרו גם בדבר שאין בו קדושת שביעית, שהרי הרמב"ן (יבמות קכב) כתב וז"ל: ויש לפרש עזקה מלשון יושב ועוזק תחת הזיתים שפירושו חופר או עושה לה כמין גדר למלאותו עפר ואברויי אילנא הוא אסור ופירות עצמן אסורין דמחמת עבודת שביעית באו וקיי"ל הנוטע בשביעית יעקורושדה שנטיבה לא תזרע למוצאי שביעית, עכ"ל. וכיון שראיתו של הרמב"ן מנוטע שיעקור ושדה שנטיבה, שבשניהם אין קדושת שביעית, חזינן שנעבד אסור גם בדבר שאין בו קדושת שביעית. וכן אנו נוהגים בפרחים.

כאן שאלה של חילול ה'. מה יאמרו כאשר יראי ה' הנלחמים לשמירת שמיטה יקחו למצות ד' מינים לולבים מאותם עצים שגדלו ע"י עבודות אסורות בשמיטה.

ונזכה שיקיימו שביעית כהלכתה ולביאת גואל צדק בב"א,

בברכה

הרב שאול רייכנברג

העבירה, כיון שחשבו על הבעיה רק באמצע שנת שמיטה כשכבר עשו עבודות. ואיני בקיא בסוגיא של מסייע.

ד. עכ"פ נ"ל שיש כאן דבר נוסף, שהרי אנו בדורנו נמצאים במלחמה על שמירת שמיטה. ולאחרונה יש שחידשו תורה חדשה של אי שמירת שמיטה ר"ל, כדרכם של הרפורמים בדורות עברו. והאם במצב זה אין

הג"ר יצחק מאיר ליברמן

מו"צ בבני ברק

האבקה לולבים בשביעית

ידנית או בתהליך של הפרדת החומר הזכרי מפריחת הזכרים על ידי מאיץ חלקיקים, ולאחר מכן מכניס את החומר לעץ עם התמרים על ידי מפוח - פומפה.

האבקה, היא מלאכת הרכבה לדברי הערוך (ערך נסן), ומביאו התוספות יו"ט (פסחים פ"ד משנה ח). וכ"ה בפירושו ר"ש סירליאו בירושלמי שביעית (פ"ד ה"ד). וכ"ה במהר"א פולדא שם.

אבל ברש"י ורע"ב פסחים (פ"ד משנה ח) פירשו "מרכיבין דקלים" בתהליך הרכבה רגילה שענף רך של דקל זכר מורכב בדקל נקבה. וכן בפירוש המשניות לרמב"ם וכן הוא במאירי (פסחים נו), וכ"ה בפני משה (ירושלמי שביעית פ"ד ה"ד), וכן משמע בדברי החזון איש (שביעית ס"י יע א"ת כ).

מלאכות דרבנן כדי למנוע הפסד הפירות

ראה חזון איש שביעית (ס"י כא אות יז) שמפרש דברי הרמב"ם (פ"א ה"ט) שהתירו כל אלה כדי שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה. ומתיר מלאכות דרבנן כדי למנוע הפסד

בענין הסכם שנערך בביד"ץ בין סוחר לולבים ובין מגדל דקלים, בו מתחייב המגדל לנהוג לפי הלכות שמיטה לחומרה. ואכן המגדל נהג עפ"י ההוראות בענין השקיה, דישון, גיזום, השטח פתוח ולא שמור, אך המגדל כן עשה "האבקה", והשאלה האם בגלל זה יש לאסור את הלולבים.

ראשית, יש להבין מה היא האבקה. - העברת אבקה מעץ תמר זכר לפירות תמר.

במשנה (פסחים פ"ד משנה ח) א"י: מרכיבין דקלים כל היום. (בהסכר "מרכיבין דקלים" ראה ביאור בערוך ערך נסן),

בתקופת גידול התמרים נפתח לב העץ הזכר ובתוכו אבקה. לב עץ הנקבה נפתח וגדלים עליו תמרים שעדיין אינם מופרים ולא יתפתחו. מעץ הזכר מועברת האבקה שמפוזרת על התמרים שבתמר הנקבה ורק אז מתפתחים התמרים כדבעי. תהליך זה נעשה על ידי הרוח או על ידי דבורים או חרקים אחרים הנושאים את האבקה על גופם ומעבירים אותה לתמרים, או, על ידי אדם שמעביר את האבקה בצורה

גיוזום, דישון, השקיה, עשה המגדל לפי ההלכה ועמד בתנאי החווה, וההאבקה נעשתה לטענתו כמניעת הפסד פרי האילן (ולא חזו"א שביעית סי' כא אות יד בענין היתר מלאכות דרבנן כדלי למנוע הפסד פירות. ובס' משפטי ארץ פ"ג הערה 8 גס כדלי שהאילן יעשה פירות). 2. היות ופעולות ההאבקה אינן משפיעות על גידול הלולים כלל, (אולי בשונה ממש"כ הרמב"ם פ"ח מהל' שביעית הל' יד ובכסף משנה שם, שהפשתן הוא תוצאה של הזרע), יתכן שאין בכך פגם. 3. אם יאסרו הלולים משום קנס, הרי קנס זה לא יחול על המגדל בכלל, מפני שכבר קיבל את כספו, אלא יגרם הפסד של עשרות אלפי שקלים על החוכרים, שנהגו ביושר ובהדרכת הביד"ץ.

וד' ינחכם בדרך אמת

יצחק מאיר ליברמן

הפירות. וראה בס' משפטי ארץ (פ"ג הערה 8) להתיר מלאכה לא רק כזו המונעת נזק מפירות קיימים אלא גם כזו הגורמת שהאילנות יעשו פירות.

ועכשיו נחזור לעצם השאלה:

לפי בירור שערכתי אצל כמה ממגדלי התמרים והלולים, ואצל מדריך בנושא במשרד החקלאות, הובהר: 1. בהרבה מקרים, כגון כשיש מרחק בין האילנות או שיש רוחות חלשות במטע, אם אין האבקה ידנית יהיה היכול כ-10%, וכשנעשית פעולת האבקה יגיע היכול לכ-80% או 90%. 2. פעולות ההאבקה אינם משפיעים כלל על הלולים הגדלים באילן.

יש להציע צדדי השאלה לפני מרנן גדולי התורה שליט"א: - 1. היות ולגבי מלאכות

פסק הלכה בענין נעבד - בלולים

עתה, בשלהי שנת השביעית תשס"ח, נתפרסמה דעתם של גדולי הפוסקים, הגאון רבי יוסף שלום אלישיב, הגאון רבי שמואל הלוי ואזנר, הגאון רבי נסים קרליץ והגאון רבי מאיר ברנדסדורפר שליט"א:

יוסף שלום אלישיב

ירושלים

בס"ד, אלול התשס"ח

כבר מילתי אמורה דגם לדעת מרן החזו"א הסובר דהיתר של פסידא חל אף במקום של הפסד פירות - היינו דווקא כשיש הפסד מהותי לפירות אבל אין היתר לעשות מלאכות דרבנן לצורך מצוה (בגידולים לצורך ארבעת המינים).

לכן אם נעשתה מלאכה כדי להכשיר את הלולים למצוותם (ולא לצורך הפסד התמרים), ומחמת אותה מלאכה הלולים ראויים למצוה טפי - ראוי להדר ולא ליטול לולים אלו. אולם אם המלאכה לא הועילה ללולים מותר להשתמש בלולים אלו למצוותם.

הכו"ח לחיזוק שמירת שמיטה כהלכתה

יוסף שלום אלישיב

ב"ה, אלול תשס"ח לפ"ק

דעת תורה

אשר נשאלנו לענין קיום מצות ד' מינים בלולים והדסים אשר נעשו בהם עבודות אסורות בשביעית, באנו בזה לגלות דעתנו דעת תורה, שאף שיש לימוד זכות להשתמש בהם, מ"מ המהדרים ישתדלו לקחת מאותם שידעים שלא נעשו בהם מלאכות בשביעית, אף שיהיו פחותים בנוי ויופי מאלו שנעשו בהם מלאכות.

וע"ז באעה"ח

שמואל הלוי ואזנר

נסים קרליין

ההוראה למעשה ממרן הגאון רבי מאיר בראנדסדארפער שליט"א בעל "קנה בושם"

בנדרון כשרות הלולים לפיכחות הבעל"ט תשס"ט

[קטע מתוך מכתב בנו לרבני חו"ל]

בס"ד יום ראשון ט"ז מנ"א שנת השמיטה תשס"ח לפ"ק

למע"כ הרבנים הגאונים שליט"א בברוקלין ניו יורק.

....לבקשתכם באתי להבהיר הדברים כהמשך לשיחתינו דרך הטלפון שהתקשרתם אלי, בעת אסיפת הרבנים בברוקלין שבוע שעבר ביום חמישי פר' ואתחנן יג מנ"א, על נידון "לולבי דרי" הגדולים בא"י לשנת השמיטה ואחרי כל הדו"ד שאלתי את אאמ"ר מרן בעל "קנה בשם" שליט"א איך להורות ההוראה למעשה בנידון הנ"ל לסוכות הבעל"ט תשס"ט, ואמר שלא שינו ההוראה בשמיטה הזאת מהשמיטה הקודמת, בהשתמשות בלולים המהודרים אלו למצות נטילת לולב ובזכות קיום שמירת שמיטה כהלכתה ומצות ד' מינים בהידורו, נזכה בקרוב לגאולתן וישועתן של ישראל אכ"ר.

הכו"ח למען כבוד הד"ג שליט"א

משה בראנדסדארפער

רב היכל הוראה ירושלים

הג"ר יוסף י. אפרתי

ראש ביהמ"ד הגבוה להלכה בהתיישבות
ירושלים

א. להלכה נקטינן שאין בלולים קדושת שביעית כדברי הרמב"ם בהלכותיו (פ"ח סי"א), וכן מובא בשם מרן החזו"א (ראה נתיב שמיטה להרב פלס עמ' פ"א), וראה עוד בשו"ת מנחת שלמה (סי' נ"א, כג).

בענין לולים הגדלים במקומות שאינם שומרים שביעית, אם יש בהם חשש נעבד - ברשותכם אחזור בקצרה על הראשונות ואציין את מסקנת הדברים כפי ששמעתי ממרן עמוד ההוראה מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א.

הוא ד"ר זקס שכתב חוברת לחקלאים וציין את הנוהג והמקובל מבחינתו בישובים שומרי שמיטה. ואכן בתשמ"ז היה נדון גדול בענין - ואכמ"ל. אך כל זה איננו נוגע לנדון דידן, שהרי גם אם המלאכה אסורה ברי לדעת כל המומחים אין מלאכה האבקה מועילה כהוא זה ללולים ופשוט הדבר שאין שאלה על לולים אלו, וכן זכיתי לשמוע ממרן עט"ר הגרי"ש אלישיב שליט"א.

ד. **מעשה** יש לדון אם עשו במתכוון פעולות כמו דישון, גיזום, והשקיה - לצורך הלולים והוטבו הלולים אם יש בזה חשש "נעבד". ויש להקדים שרוב מוחלט של המטעים בארץ הינם מטעי תמרים שיש בהם לולים, וזאת למודעי כי יש מומחים הטוענים שאין עושים ואין תועלת בפעולות אלו עבור הלולים - כי דוקא הלולים אין להם צורך בריבוי מים או דשן וכל הפעולות שנעשות הרי הם עבור התמרים, ולכאורה לאצולי הפסד של התמרים מותר. אמנם שמעתי שלאחרונה בכמה מקומות נטעו דקלים לצורך הלולים. ובכן, גם אם אכן עשו מלאכות אלו עבור הלולים יש לדון אם ניתן להתיר זאת מחמת עשיית מלאכה דרבנן לצורך גידול של מצוה. וכידוע לדעת מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א - אי אפשר להתיר דבר זה, הואיל ולדעתו עשיית מלאכה לצורך גידול של מצוה לא הותרה אפילו במקרה של פסידא, וכמ"ש בשו"ת קובץ תשובות (ח"א סי' רלא, וראה עוד דקו אמונה פ"א ה"י מהל' שביעית ונבט"ל ע"ס ד"ה ומפני ונ"ל ל' אות קנט), אמנם בענין זה זכינו לקבל תשובות מורנו הגרש"ה וואזנר שליט"א שנדפסה בהליכות שדה (קצת נדפסה בנ"ת ע"ס ה"ה ח"ט סי' סד) להתיר השקיית עשבי בושם, וא"כ ה"ה הכא לצורך מצות לולב, ע"ש. וא"כ לכאורה גם אם נעשתה מלאכה - לאצולי מהפסד, באילן שגדל למצוה, הרי אם יבואו

ב. **לולב** שלא נעבדה בו מלאכה אסורה ודאי שאין בו חשש נעבד. אומנם הנדון הוא מכיון שיש באילן תמרים ונעשתה באילן עבודה, אם יש חשש על הלולב. ולמעשה באופן כללי השאלה נחלקת לכמה מקרים: 1. אם עשו מלאכה אסורה בתמרים - אם זה אוסר הלולב (הגם שהלולב לא הושבח מחמת מלאכה זו). 2. אם עשו מלאכה עבור התמרים והושבחו הלולים מחמת כן. 3. אם עשו מלאכות עבור הלולים מחמת שס"ל שמתור לעשותם לצורך הפסד הלולים. 4. במקרה של ספק שהמלאכה שנעשתה עבור התמרים אם הועילה ללולב, או מלאכה שנעשתה ויש מחלוקת אם מותר לעשותה.

ג. **אין** העט ועת להאריך בדבר רק נאמר בקיצור. הנה נדון השאלה בחקלאי שעשה עיסקה למכירת הלולים ליהודי יר"ש ובתוך העיסקה הוסכם כי לא תיעשה שום מלאכה אסורה והחקלאי עמד בדיבורו ולא עשה שום מלאכה אסורה, עד שפחו עליו יצרו - ועשה האבקה בתמרים. והנה עשיית האבקה בעצי התמר - יש לדון בה משני פנים, האחד שהיא מלאכה האסורה מדרבנן ומלבעדיה לא יופרו עצי התמר, ואם כן היה מקום להכלילה בהיתר עשיית מלאכות דרבנן משום פירות כהכרעת מרן החזו"א (ס' כא ס"ק יז) שהרי אין לך הפסד גדול מאי היווצרות פרי. אמנם מאידך גיסא, כבר נודע בשערים כי לדעת מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א יש מקום לדון לאיסור, דלא הותרו אלא מלאכות להצלת הפרי ולא מלאכה להיווצרות הפרי, ואולי יש מקום להחשיב כהרכבה והברכה (ומקור הדברים בירושלמי פ"ד ה"ד - בדין הרכבת דקלים ואכמ"ל, וראיתי באחד מן המכתבים שקבלתי אודות השאלה מצוין שבהליכות שדה חוברת 41 - "כתבתי להתיר", ולא היא, הקורא טעה כי הכותב שם

אילן, אמנם במקומות שציין הדרך אמונה לחזו"א (ס' י"ט ס"ק י"ז וסדר השביעית) אין החזו"א אוסר מחמת זיקת שביעית אלא מחמת שמור ויל"ע בזה], וגם לא נהגו איסור זיקת שביעית על ירקות אחרי חנוכה אפילו שנזרע בשביעית ואולי מפני שאינו שביעית ואין בשמינית גזירה זו, אך נראה שמה שאין מקפידים כיום באיסור זה הוא מחמת מה שכתב בספר נתיב שמיטה בשם מרן החזו"א (עמ' סט) שיתכן שאין איסור מחמת ההיתר הידוע (פ"ט). סוף דבר, בדבר שאין בו קדושת שביעית ולא איסור נעבד לא מצאנו שנהגו עלמא לאסור מחמת זיקת שביעית - וזה הוא דין על הקונה מהחשוד אבל אין איסור ליטול תוצרת מותרת ממי שקנה מחשוד (כמו שלא נאסרה מתנה), ולכן ודאי שמותר לקנות מסוחר שאינו חשוד לולבים אלו (וע"ע מ"ש הגר"ש ברום זצ"ל בקונטרס קדושת שביעית ג).

וזאת תורת העולה - ומסקנותיה כפי ששמעתי ממרן עט"ר שליט"א:

א. במטעי תמרים יש מקום לדון להתיר לעשות מלאכות דרבנן במקום פסידא לפרי או לעץ ולא ללולב.

ב. לולב שנעשתה עבורו מלאכה אסורה, אפילו מלאכה דרבנן - ראוי להדר ולא להשתמש בו לצורך מצוה.

[במטעי תמרים] (שאינם בבעלות שומרי שמיטה) מבצעים גם פעולות אסורות (כגון: דישונים שמטרתם להביא את התמרים לגודל מיוחד, וכדומה) אלא שקיים ויכוח בין המומחים האם דישון זה מועיל גם ללולבים (ליצירת לולב ארוך יותר או ירוק יותר), ומכיון שרוב המומחים מודים שדבריהם לא נבדקו אלא כל אחד מביע סברת עצמו, אין לנו בירור סופי בזה.

לדון מצד קנס של נעבד פשוט שלא נקנס בנעבד מי שעשה מלאכה דרבנן שהותרה ע"י אחד מגדולי ישראל, וקו"ח במטעים הרגילים של התמר אם נעשו המלאכות לצורך אצולי מהפסד תמרים וספק הוא אם הועילו גם ללולב. ואכן שמעתי כמה וכמה פעמים ממרן עט"ר הגר"ש אלישיב שליט"א שבספק נעבד בין אם נעשה מלאכה ובין אם המלאכה הועילה ללולב, במלאכה דרבנן ניתן ליטול את הלולבים בשופי. אמנם כעת ראיתי מ"ש הגאונים הגדולים הגר"ש וואזנר והגר"נ קרליץ להעדיף ליטול ממטעים שלא נעשו בהם מלאכות אסורות אף שהם מהודרים ביופיים.

ה. **אכן** שמעתי כי יש מי שרוצה לאסור קניית הלולבים - מדין זיקת שביעית, כמבואר ברמב"ם (פ"ח ה"ד) שאין לוקחין מחשוד דבר שיש בו זיקת שביעית. אלא שבגדרי איסור זה לא זכינו שתהא בו הוראה ברורה מרבנותינו זיע"א ולהבחיל"ח. כבר האריכו האחרונים שלכאורה האיסור הוא מחמת שחשודים הם לזרוע ובחזו"א (ס' י"ט ס"ק י"ז וס"ד י"ז ועוד) המשמעות היא שיש גם חשש שמירה. ולכאורה היה מקום לתמוה איך לוקחים במשך שנת השבע פירות מחשודים [כמעט כל בעלי מחסני השמיטה של כל הכשרויות המהודרות הינם חשודים על שביעית] ואלי בפירות השייכים לשנה שישית יש מקום לומר שלא גזרו, וכמבואר בחזו"א (ס' י"ט ס"ק י"ז ד"ה פירות) אך כאשר רוב הפירות הם של שביעית ורק במחסנים יש פירות שאין בהם קד"ש אין זה שונה מפשתן שאין בו קדושת שביעית. [בעוני רציתי לומר שאולי איסור זיקת שביעית לא גזרו בעץ וכל האיסור שאסרו ליקח מחשוד הוא דווקא בדבר הנזרע, אמנם מורנו הגר"ח בדרך אמונה (פ"ח אות קיז) הביא לאסור קניית פרי האילן מחמת זיקת שביעית, עיי"ש שכתב "ולכן" אין לקנות פרי

הושבח מחמת מלאכה שנעשתה בדקל, מותר להשתמש בו לצורך מצוה.

ד. **אם יש ספק אם המלאכה דרבנן הועילה ללולב - מותר להשתמש בו.**

ה. **בענין זיקת שביעית בכהאי גוונא לא מצאנו שהחמירו בזה, ובפרט אם קונים הלולים מסוחר כשר אשר קנה מחשוד אין דין איסור זיקת שביעית על סוחר זה.**

והנני תפילה שלא נכשל בדבר הלכה ונזכח לשמור שביעית כהלכתה ולחסיר ההרפה מארץ הקדושה

יוסף י. אפרתי

למיטב ידיעתנו ישנם מטעים העומדים לגידול לולים בלבד, ולהערכתנו במטעים אלו השאלה חמורה יותר, הואיל ולפי פסק מרן שליט"א (שהבאנו לעיל) מותר לבצע מלאכות במטעים אלו רק כדי להציל את העץ ממיתה, אבל לצורך לולים למצוה אסור לבצע מלאכה (וראה לעיל מש"כ בשם שו"ת שבט הלוי להתיר מלאכה דרבנן לצורך מצוה), ואם עשו במטעים אלו מלאכות והושבחו הלולים טפי ראוי שלא להשתמש בהם (מתוך הודעה שפורסמה).

ג. **לולב שלא נעבד, הרי גם אם הדקל נעבד באיסור לצורך התמרים, והלולב לא**

הג"ר שלמה הכהן גראס

רב ודומ"ץ דק"ק חסידי בעלזא
ברוקלין, ניו יורק

בס"ד, ריש ירח אלול תשס"ח לפ"ק

לכבוד הרב יוסף ויטמן שליט"א

יש חשש נעבד שעבדו בהן בשביעית, מזה לא היה המדובר בדברינו כלל.

ולא היו דברינו אמורים רק לחלק בין אתרוגי שמיטה שנוהג בהן איסור שמיטה גם כשגדלו מעצמם בלי שום עבודה, מ"מ נוהג בהן איסור פירות שביעית שאסור לשמרן ולסחור בהן בשביעית, משא"כ בעצים שגדלו מעצמם אין נוהג בהן איסור שביעית כלל, ומותר לקצצן בשביעית ואין בהן איסור שביעית כמו שביארתי והדבר פשוט, אבל מדין נעשה בהן עבירה לא היו דברינו אמורים כלל.

ולמעשה מה הדין בנעבדה בו עבירה, באופן שעבדו בהן בשביעית, אין ענין כלל שאכתוב בשאלה זו משני טעמים, ראשית הלא כבר ראינו שני הדעות בזה במכתבי הרבנים שליט"א ששלחתם אלי, והגם שבודאי יש

באתי בשורות אלה לענות למע"כ על דבר מה שעוררו אותי על מה שכתבתי בירחונכם החשוב 'נזר התורה' טבת תשס"ח, (עמ' רסז) שאין בלולים הדסים וערבות איסור שמיטה, ועוררו שאין הדבר פשוט דמבואר בכמה פוסקים דגם בערבות ולולים כל שעבדו בהם בשמיטה נאסרו.

הנה הדבר פשוט שלא נכנסתי לשאלה זו של נעבדה בו עבירה כלל, ולא היו דברינו אמורים רק בהדסים ולולים שגדלו מעצמם ולא נעבדה בהן עבירה, והיה המדובר אך ורק מדין שמיטה בעצים שגדלו מעצמם, ועל זה כתבתי שאין בהן איסור שמיטה, שאין איסור שמיטה נוהג רק בפירות ולא בעצים, אבל אם

הרבה לפלפל בזה, אבל לא שייך להכריע בדבר זה, כי אין זה תלוי במחלוקת לדינא גרידא, כי יש בזה גם האוסרים אותם למגדר מילתא,

והבוחר יבחר, ולא שייך לפלפל בזה כלל.
כ"ד חכו"ח שלמה הכהן גראס
דומ"ץ דק"ק חסידי בעלזא בארא פארק יע"א

הג"ר שמואל דוד הכהן גרום

רב דחסידי גור אשדוד
ואב"ד בבד"ץ רבני הקריות

בענין לולב שיגדל באילן שעבדו בשביעית

לכבוד מערכת נזר התורה

הנה הרבה מהלולים שישנם בשוק באים ממקומות שעובדים בהם בשביעית. ואם כי אפשר לסחור בלולי שביעית שלהלכה נוקטים שאין בלולב קדו"ש כמו שפסק הר"מ. ובמיוחד בזמננו שאין דרך לכבד בהם את הבית. אלא שיש לדון לשיטות הראשונים שאוסרים נעבד באכילה האם משום כך יהיו הלולים אסורים להשתמש בהם למצוה.

והנה העבודות הנעשים בהם הם שלש עבודות. אחד, האבקה כלומר שמעבירים אבקה מדקלים זכרים לנקבות וזה נחשב להרכבה שאיסורה מדרבנן כדאיתא (הלכות שמו"י פ"א ה"ז). ובזה יש מקום לומר שהיות וכלי זה הדקל כמעט שלא יוציא פירות נחשב לפסידא שהתירו מלאכות דרבנן. וכך דעת הגרש"ז אויערבאך דצ"ל (מוצא צמחין כח).

והנה בחזו"א (סי' יע"ס ק) דן שם על הירושלמי שמשמע שם שרוב העם היו נכשלים להקל בהרכבת דקלים, וכתב שאפשר שהיה הפסד גדול במניעת הדבר ולא עמדו בנסיון. משמע לכאורה שגם בהפסד אסור, אך אין משם ראיה שהרי יש שתי מיני הרכבת דקלים כדאיתא בפסחים (יז), ואחד מהם שמרכיבים

ענף רך של דקל זכר בסדק של דקל נקבה, כמו שמפרש שם רש"י. וזה ודאי לא מותר במקום פסידא היות וזה צמיחה של דקל אחר ונחשב כמו מניעת רווח. משא"כ בהאבקה שזה גורם שהדקל נקבה יצמיח פירות יכול להיות שיחשב כמו אוקמי אילנא שזה גורם שהעץ עצמו לא יפסד.

אולם יש עוד שתי מלאכות שעושים באילן, גיזום ענפים וגם מסתבר שזה לא פסידא, וכן השקיה יותר ממה שצריך כדי קיום האילן. והנה עבודות אלו כפי ששמעתי נעשות לצורך הפירות אבל לא לצורך הלולים שהם לא צריכים את הגיזום וגם יגדלו ללא השקיה מרובה. ונראה שאם כך הם הדברים אין מקום לאסור את השימוש בלולים משום נעבד. שנהה המקור לאסור נעבד הוא ברמב"ן וברשב"א ובנמוק"י יבמות קכב, ושלשתם מביאים את הלשון שהואיל ואברויי אילנא הוא אסור. ופירות עצמם אסורים שמחמת עבודת שביעית באו, וכן הלשון גם במאירי שם וקיי"ל הנוטע בשביעית יעקור. ומפורש בדבריהם שכל האיסור הוא בגלל שהפירות באו מחמת עבודת שביעית והנה פה כיון שברור לנו שהלולים לא באו מחמת עבודת שביעית

שלא נעשה איסור אעפ"כ קנסו. אבל במקום שגם בלי שהשגחנו שלא נעשה איסור יודעים שלא נעשה איסור מותר ששם לא קנסו. וזה ברור שכך מוכח מעצם הדין שלוקחים מהם טווי ואריג והטעם הוא בגלל שאם הי' אסור לא היה טורח וטווה ואורג, שסבר שמעו רבנן ואפסדו מינאי. וכל הסוגיא בבכורות (כט:) מוכחת כך שלגבי בכור שגם קנסו אבל אם עיבד את העור או עשה בגדים מותר, וכן הוא בדין של החשוד למכור תרומה ע"י בר"מ ה' מעשר (פי"ג ט"ז) שאם אצרו מותר ליקח ממנו. ומוכח שכל שהדבר מצד עצמו מוכיח שלא נעשה בו שום איסור לא קנסו. וא"כ ה"ה בעניננו היות וידוע לנו שהלולים לא שייך שיעשה בהם מלאכה ממילא אין כאן משום קנס.

וביררתי אצל אחד ממגדלי הלולים מון דרי, ואמר לי שגיוזום לא נעשה בכלל לצורך הדקלים, כי להיפך, זה גורם לקלקול בעץ, ומה שנעשה רק דישון השקיה והאבקה.

ובהשקיה ההתייחסות היא רק לפרי, כי הלולים גדלים גם ללא עבודות אלו, ורק אם לא יתנו לו לגמרי מים העץ ימות, א"כ הרי לגבי מינימום של השקיה מותר בשביעית, ובפרט שריבוי השקיה אינו מועיל ללולב, אלא גורם לו שיפתח, ולכן לכאורה אין בזה חשש של זיקת שביעית.

אך יש שטוענים שראוי שלא לקנות אצל מגדלי שביעית מטעם מסייע בידי עובדי עבירה ולכן הרבה מהדרים לקנות רק ממקומות שהתברר שלא עבדו בשביעית.

א"כ צריכים להיות מותרים גם להאוסרים משום נעבד.

עוד ראיתי טעם שרצו לאסור משום הדין בגמ' סוכה ובכורות, ונפסק בר"מ (הל' שמי"י פ"ח ה"ד). שהחשוד לעשות סחורה בפירות שביעית או לשמור פירותיו ולמכור מהן אין לוקחים ממנו דבר שיש עליו זיקת שביעית כלל, ואין לוקחין ממנו פשתן אפי' סרוק אבל לוקחין ממנו טווי ושזור. ולפי"ז יהיה אסור לקנות אצל אותם מגדלי שביעית.

והנה הדין הזה הוא משום קנס, ובחזו"א (סי' י"ט ק"י) כתב שם וז"ל: ומשמע דאסרינן ליקח ממנו אפי' בידוע שבפירות לא נעשה איסור, כיון שבמין זה עביד איסורא והלכך אפי' פשתן אסור ואפי' אם אינו חשוד רק על שמירה וסחורה ולא על הזריעה, מ"מ גם מידי דבר זריעה בכלל זיקת שביעית. ומיהו דוקא במידי דאפשר דעביד בהו איסורא כגון פשתן דאפשר שזרען בשביעית, אם הוא ביד חשוד לזרוע, ואע"ג שנתברר לו שאלו לא נזרעו בשביעית מ"מ אסור ולא פלוג בדבר ואסורים אף מן החשוד על השמירה או על הסחורה, אבל פירות הניכרין שהן מחו"ל דלא שייך בהו מכירה אחר שעבד בהן איסורא לא קנסינן ליה בהן, עכ"ל.

והנה האוסרים רצו לדייק מהחזו"א פה שגם אצלינו אפילו שבלולים אין חשש איסור גם יאסר לקנות מהחשוד. אך נראה הפוך שמכאן ראייה להתיר בעניננו, שהחזו"א רק אומר שאיפה ששייך איסור אפילו שנודע לנו

הג"ר אברהם צבי הכהן

רב קהל חסידים שיכון ה'
דומ"ץ בבני ברק

בס"ד יום שני לסדר "אל השופט אשר יהיה בימים ההם",
ר"ח אלול תשס"ח

לכבוד ידידי הרב יוסף ויטמן הי"ו

שלום רב.

בינותי במכתבי הרבנים הגאונים ששלח אלי מע"כ בענין הלולבים הגדלים בארה"ק בשנת השמיטה, אם יש בהם קדושת שביעית, ואם יש חשש איסור בנטילתם לשם מצוה כשעשו בדקלים מלאכות אסורות. ומתחילה אמרתי לקיים "במקום גדולים אל תעמוד", ולמה לי לתקוע ראשי במקום שזה מצדד בכה וזה בכה, הרי בלא"ה ההכרעה מסורה ביד גדולי ומאורי הדור, ככתוב בפר' השבוע הבעל"ט - "ושמרת לעשות ככל אשר יורוך וכו' לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל".

אמנם היות שראיתי במכתבים הנ"ל באיזה מקומן דברים שיש לדון בהם לענ"ד, אמרתי לא אמנע מלהעיר כדרכה של תורה במו"מ של הלכה במכתבי הרבנים שליט"א, וכאמור לעיל, ההוראה למעשה יורו גדולי הפוסקים שליט"א.

וזה החלי:

א. **בענין** קדושת שביעית כלולב, אין מקום להאריך בזה, אחר שכבר הורה זקן ה"ה מו"ר פוסק הדור בעל שבט הלוי שליט"א (ח"א סי' קפ"א) דהעיקר כרוב ראשונים דאין כלולב קדושת שביעית, וכתב שכן היתה דעת גאון ישראל בעל החזון איש זצלה"ה. וכל זה מעיקר דינא, ובזה"ז שאין רגילים לכבד הבית כלולבים

עוד קיל יותר, וכמ"ש בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' נ"א ס"ק כג) דאפילו לשיטת רש"י ותוס' אין בזה"ז קדושת שביעית כלולב.

ב. **בענין** איסור נעבד וזיקת שביעית, מה שצידדו להקל משום שאין קונים מן החשוד עצמו, הרי בזה לא עלתה ארוכה להני סוחרים הבאים לשאול את הדרך ילכו בה אם מותר להם לקנות מן המגדלים. ומה שהביאו ראיה שמאיזה טעם לא נהגו להחמיר בזה בזה"ז, ממה שנהגו בכל ועדי הכשרות להקל לקנות פירות שביעית גם ממי שיש לו פירות מהיתר המכירה, יעויין במכתב הגאון רבי שמריהו גריינמן זצ"ל (נרפס בסוף ספר דיני שביעית מהגר"מ הורוויץ שליט"א) שכתב שהחזון איש התיר לקנות מן המשמרים רק משום "שהקנס לא היה מגיע למשמרים, כיון שבין כך ובין כך ימכרו פירותיהם, ואדרבא הפסידו בזה רק הנזהרים באיסור שביעית, לכן הקיל למעשה באיסור משומר, אחר שהיחיד הקונה, קונה אצל הסוחרים, ולא אצל המשמרים". הרי שלא הקיל החזון"א (בשומר, ששוה דינו לנעבד) אלא אם נתמלאו שני תנאים, גם שקונה מן הסוחר ולא מן החשוד, וגם שהקנס אינו מזיק למשמרים, מה שלא שייך כמובן בקניית לולבים. ומיהו אין ראיה מזה איך היתה דעתו במקום שכל האיסור רק משום זיקת שביעית ולא משום נעבד.

ג. **מה** שכתבו שבודאי אין כאן איסור תורה של לפנ"ע, אלא איסור מסייע דרבנן, ואח"כ דנו אם להחמיר באיסור מסייע, קודם זמנו, הנה אי נימא דשייך איסור לפנ"ע קודם זמנו, בודאי נ"ד הוא לפנ"ע דאורייתא ולא

יודע מי עתיד להכשל בו, בודאי אינה אלא מדרבנן, וכע"ז כתב בשו"ת עין יצחק (אהע"ז סי' א' אות ט) דאם אינו יודע מי הוא העתיד להכשל הרי זה בכלל הנסתרות לד' אלקינו, ואין בזה דין ערבות, עיי"ש, ונדפסו הדברים בקובץ קול מהיכל על שביעית).

ובענין לפנ"ע קודם זמנו, יעוי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ה ס"ס מא) שעולה מדבריו שם שאסור למכור למחלל שבת כלי שודאי יחלל איתו שבת, אפילו בתחילת השבוע, אף דעכשיו חול, ומאן מפס לחלק בין שבוע אחד לשני שבוע.

ובסיים הדברים אכפול, שלענין מעשה יורו לנו רבותינו שליט"א אם לולבים אלו כשרים למצוה ולברכה.

בברכת התורה

אברהם צבי הכהן

חשש מסייע. דיעויין בתשובת בעל הקהלות יעקב (נדפס ב' חלקים ח"ב סי' ז) בענין קניית סחורה מבית חרושת שמחללים שבת, שהביא מגיסו גאון ישראל החזון איש זלה"ה וגם הוא נקט כן בפשיטות, שאם ע"י שיראי ד' ימנעו מלקנות ימעט המוכר בחילול שבת, יש בזה משום לפנ"ע דאורייתא, וכאשר ציין אחד הרבנים שליט"א לתשובות דברי יואל שכ"כ. וכן עולה בפירוש מדברי המ"ב שכתב בשעה"צ (סי' שמו ס"ק ת) דאיסור מסייע הוא מדרבנן, רק אם בלא"ה אינו יכול למונעו מן האיסור, אבל אם יכול למונעו מהאיסור מחוייב מה"ת למונעו מדין הוכח תוכיח, וכל שכן שאסור מה"ת לסייע לו. וא"כ בנ"ד שאם ימנעו יראי ד' מלקנות ימנעוהו מן האיסור, הנדון הוא בחשש איסור דאורייתא, ולא במסייע דרבנן. (אמנם במקו"א הוכחתי בס"ד מכמה מקומות דחובת ההפרשה מאיסור קודם זמן האיסור כשאין

הג"ר שלמה יוסף מחפוד

בני ברק

ישר כוחכם לרגל גליון ה-18 יהיה ה' עמכם להפיץ תורה ולהאדירה.

ט. וטעמם לפי שבזה"ז אין דרך לטאטא בהם את הבית, וממילא גם דין שמור אין לחוש בהם לפי שאין נוהג בהם דין שביעית.

ולחשש נעבד, הנה מעיקר הדין נעבד מותר, וכמ"ש הרמב"ם (פ"ד מה' שמיטה ה"א) ואפילו שדה שנטייבה בשביעית וצמחה פירותיה מותרין באכילה, עכ"ל. וכ"כ מהר"י קורקוס (פ"ד מה' שמיטה ה"א), וכ"כ בשו"ת אור לציון (ח"א חיו"ד סי' כ' אות ג), אבל מכיון שלכתחילה יש להמנע מלקנות מידי עוברי עבירה שעבדו בשביעית בקרקע לתועלת הגידולים, וכמ"ש

בע"ה יום רביעי ג' אלול תשס"ח

לשאלה בדין לולבי דרי שגדלו בשביעית במטעי הדקל שבקיבוצים האם מותר ליטול אותם למצות ארבעת המינים או לאו.

הנני להשיב:

ראשית דבר, הנה בלולב אין נוהג כלל דין שביעית, וכמ"ש רבינו הרמב"ם (פ"ח

מה' שמיטה ה"א) עפ"ד ביאורו בפירוש המשניות (סוכה פ"ג מ"ט), וכ"כ הגרש"ז אויערבאך בהליכות שלמה (ח"א סי' נ"א אות כג), ובחזון עובדיה (סוטה עמ')

הגר"צ אבא שאול זצ"ל באור לציון (עניינים עמ' לו) לכן בתחילת חודש תמוז שלחתי למטעי הדקלים בקיבוץ טירת צבי את הרב דוד טהרי שליט"א ארופוסק בועד הכשרות, אשר בישיבה עם האחראי על גידול המטעים במשק התברר שהעבודות שעושים בדקל אינם קשורות כלל ללולבים ואינם מועילים להם, ואדרבה גיזום הלולבים מהדקל (שהוא חלק מחירות הדקל)

מזיק לו. גם שאר העבודות הנעשות לצורך התמרים הם מלאכות המותרות או שנויות במחלוקת, ונעשות ע"י גויים, ולכן מותרים לולבים אלו לנטילה בחג הסוכות שיבוא עלינו לטובה, ללא כל חשש ופקפק.

בברכה רבה

שלמה יוסף מחפוד

הג"ר נפתלי הירצקא פרנקל

חבר ביד"צ העדה החרדית
ירושלים

ח"י ח"י יודוך, שיר ושבח לחי עולמים שזיכה דורנו בח"י שנים במבצר התורה ישיבת "נזר התורה" וח"י חלקים בבטאון "נזר התורה", וברכה מרובה בלונ"ח להעומד בראשו ה"ה ידידנו רב פעלים הגאון החסיד רבי נחום רוטשטיין שליט"א וכה לח"י עוד שנים רבות, מתוך בריאות ועל מי מנוחות.

הנה איני ראוי לפסוק הלכה למעשה בפרט בדבר שנוגע לכלל ישראל ולא באתי אלא להעיר מה שנלע"ד.

הנה על חשש הא' דלולב להרבה ראשונים יש בו קדושת שביעית כיון דעשוי לכבד בו הבית הו"ל הנאתו וביעורו שוה, הרי בזמנינו שאין עשוי כלל לכך ולא נטעי כלל אדעתא דהכי, י"ל דלכו"ע דינם כעצים שאין עליהם קדושת שביעית. ועי' רש"י סוכה (מ. ד"ה ילאו) שכ': אבל לולב עיקר הנאתו לכבד את הבית, והוא שעת ביעורו וקלקולו ודמי להנאת אכילה עכ"ל, א"כ בזמנינו שנשתנו הדברים י"ל דגם לרש"י אין עליו קדושת שביעית, ואין לומר כיון שנאסרה בזמניהם נשאר האיסור בתוקפו גם בזמנינו, דמבואר בגמרא שם סוכה (מ.) לענין עצי קנים ועצי גפנים שזה תלוי בדעתן של הבריות. מעתה כיון דלרמב"ם והרע"ב בפי'

בס"ד, יום א' לסדר וחי' עקב תשמעון וגו'. מז' לחודש מנחם אב תשס"ח.

בענין הלולבים בשנת השמיטה באה"ק דיש שעובדים על האילנות בעוה"ר בכמה מלאכות האסורות כגון גיזום הענפים והשקאות של מים וסמים לאברויי אילנא דיש בזה כמה חששות, א. דלהרבה ראשונים לולב יש בו קדושת שביעית דראוי לכבד בו הבית שהנאתו וביעורו שוין כמש"כ רש"י סוכה (מ. ד"ה ילאו), וא"כ יש בזה גם איסור מסחר, והדמים הם דמי שביעית, ב. משום איסור נעבד דלכמה פוסקים אסורים בהנאה, ג. כיון דעושה מסחר עם התמרים א"כ יש איסור של זיקת שביעית על הלולב, ד. האיסור לסייע ולחזק עוברי עבירה, ה. אפי' אין כאן מצוה הבאה בעבירה י"ל דאסור לברך עליהם כיון שנעבדה בהם עבירה.

שביעית אעפ"י שנעבדו באיסור, אינם נעשים גוף האיסור, אלא יש עליהם זיקת שביעית, דהיינו שקנסו לבעה"ב שלא יקנו ממנו. ונפק"מ רבתי ביניהם שאם האיסור רק משום זיקת שביעית אם עבר וקנה בדיעבד אינו אסור כמבואר בחז"א (ס"ל ע"ב ד"ה ירושלמי), ויותר מזה ס"ל דבמתנה מותר לקחת אפי' לכתחילה ע"ש, וכן על הקונה השני אין איסור, וצ"ל דלא דמי להא דכ' רעק"א (ו"ד ס"י ט) בשם הריב"ש באיסור שביטל לכתחילה שאסור גם להקונים שנתבטל בשבילם, דשאני הכא שגם להע"ע מותר ליהנות דלא קנסו אלא לקנות ממנו.

והנה מרש"י בכורות (כ"ט:) נראה שאין עליהם אלא זיקת שביעית, שכ' על הא דתנן החשוד על השביעית אין לוקחין ממנו אפילו פשתן, כ'רש"י שחשוד לזרוע או לסחור בספיחי שביעית, וכ"כ הרע"ב שם, והנה את"ל דבנעבד אין נפ"מ לבין יש עליו קדושת שביעית לאין עליו קדושת שביעית, א"כ מה לי פשתן שהוא רק עץ בעלמא או להזרעים, הלא שניהם נזרעו באיסור, וכן מה לי אם נשתנה או לא, ועוד יותר מזה התוס' יו"ט שם הביא על זה דברי הירושלמי (מעשרות פ"ה ה"ג) שכ': ופשתן לאו קיסמין הוא ולמה אסור א"ר חנינא מפני זריעה, וכ' התו"ט: כ"מ פ"ח מהלכות שמיטה עכ"ל, משמע דבדבר שאין עליו קדושת שביעית לא נאסר משום נעבד אלא משום זיקת שביעית.

אולם הרמב"ם (פ"ח מהל' שביעית ה"ד) לא כתב החשוד לזרוע, אלא החשוד לעשות סחורה בפירות שביעית אין לוקחין ממנו דבר שיש בו זיקת שביעית ואין לוקחין ממנו פשתן, י"ל דס"ל דמתניתין לא איירי בפשתן שנזרע בשביעית אלא בספיחי שביעית, וכ"נ מהירושלמי הנ"ל דמתניתין איירי בספיחי פשתן, דבעי שם ר' ירמיה כרכמין (ר"ל הקיסמין

המשנה לסוכה שכ' להדיא שאין על לולב קדושת שביעית, וכן נראה מהרמב"ם הל' שמיטה מדסתם בפ"ח הי"א דמבליע דמי האתרוג בלולב ולא מחלק בין תחילת שמיטה או בסופו. וכן מפורש ברדב"ז שם.

ומה דמשמע לכאורה מהר"י קורקוס שם דהרמב"ם איירי בלולב הנכנס משישית לשביעית, כבר ביאר לנכון מו"ח הגאון זצ"ל בשו"ת אהל יששכר (סי' פ) דאין שום ראייה מהר"י קורקוס על שיטת הרמב"ם, שהוא לא ראה דברי הרמב"ם בפ"י המשניות, (מוכח תשובתו גם במשנת יוסף ח"צ סי' מט).

וכ"נ מח"י הרשב"א בסוכה (מ.) דס"ל שאין קדושת שביעית על הלולב, שכ' למסקנא דעצים שמשחן אעפ"י שהנאתן וביעורם שוה אין עליהם קדושת שביעית, כיון דסתם עצים עומדים להסקה הולכים אחר הרוב, וכעין זה כ' בכפות תמרים שם ליישב שיטת הרמב"ם, וכן הביאו דברי רבינו גרשום בבכורות (ל"א:) שכ' שמותר למכור לולב בשביעית, א"כ ודאי אין לערער על אלו שמקילין לסחור בלולב.

ומש"כ הגה"צ רבי יחזקאל ראטה שליט"א שכ"ק מרן מסאטמר הגאב"ד דפה צוק"ל סירב לקבל הדסים של הפקר שהביא לו, אין ראייה ללולב מהדסים שלוקחים גם לריח.

ואודות החשש ב' שנעבדו באיסור, אי לולב דינו כפירות שנעבדו באיסור שס"ל להרבה ראשונים שאסורים באכילה, כמבואר ברמב"ן ורשב"א ומאירי ביבמות (קכ"ג), והביאו ראייה מהנוטע בשביעית יעקר וכן משדה שנטייה בשביעית לא תזרע במוצ"ש, ויש להסתפק אי זה שייך גם על דברים שאינם אוכל וגם אין עליהם קדושת שביעית, או דילמא בדברים שאינם אוכל ואין עליהם קדושת

רבנן לאסור על דבר שאינו אוכל ואין בו קדושת שביעית כמו שלא גזרו בזה משום ספיחין כמבואר בירושלמי הנ"ל, אלא גזרו בזה משום זיקת שביעית. אולם הפרישה (ח"מ סי' קמ"א) מחדש דהאיסור בנעבד משום לא תאכל כל תועבה, והרידב"ז (פ"ג ס"א) ס"ל ג"כ דאסור מה"ת אבל לא משום לא תאכל כל תועבה דזהו נגד הירושלמי עי"ש אלא האיסור מהא דדרש בתו"כ מן השבות אתה אוכל ואי אתה אוכל מן השמור, וס"ל דהיינו הנעבד כמו לעבדה ולשמרה היינו הנעבד, ותימא שלא הביא דברי הראשונים הנ"ל דמשמע דהאיסור רק מדרבנן.

אגב ראוי להזכיר כאן במ"ש כמה אחרונים דלראב"ד ועוד להרבה שיטות יש בנעבד משום לא תאכל כל תועבה, כבר העיר מו"ח הגאון בשו"ת אהל יששכר (ס"ב פ) שזהו שיבוש, שנמשכו אחר הערה המובא על גליון הרידב"ז (דף טו) מהג"ר הרא"מ אייזען הלוי זצ"ל שהקשה איך כתב הרידב"ז דליכא בזה משום לא תאכל כל תועבה, והביא שם רשימה של ספרים דכולם ס"ל דאיכא בזה הלאו דלא תאכל כל תועבה, ה"ה הראב"ד בתמים דעים והערון לנר ביבמות (קכב) ומהר"ם שיק (מנחת שבת) כולם סוברים דיש בזה משום לא תאכל כל תועבה ע"כ. והאחרונים לאחריו מביאים בתמימות מכל הפוסקים הנ"ל דיש כאן משום לא תאכל כל תועבה. אבל מו"ח זצ"ל דרכו בקודש היה לעיין אחר כל דבר, כתב שבראב"ד לא נמצא זכר למו מלאו דל"ת כל תועבה על זה, אלא בפרישה כתב כן (ח"מ סי' קמ"א), והערון לנר ומהר"ם שיק אדרבא נתנו טעמים אמאי אין בזה משום לא תאכל. וכן מש"כ בהערה שם שהפרישה (בספרו סמ"ט) וכן הנתיבות (בסי' קמ"א) כתבו שנעבד באיסור אסור משום לא תאכל כל תועבה, לא נמצא שם.

שלהם שהוא כעץ) מהו שיהיו מותרין משום ספיחין, התיב ר' תנחום והתנינן החשוד על השביעית אין לוקחין מהם פשתן אפי' סרוק, ופשתן לאו קיסמין הוא, ומשני א"ר חניניא מפני זרעה, ר"ל לעולם אין איסור ספיחין על הקיסמין, אלא דאיסור הקיסמין משום זיקת שביעית כמש"כ הרמב"ם, ועי' חזו"א הל' שביעית (סי' י"ט ק"י) דנפ"מ בין איסור ספיחין לזיקת שביעית דזיקת שביעית האיסור רק לכתחילה ע"ש וכנ"ל, והנה לדעת רש"י דמתני' איירי בזרע בשביעית א"כ איך הביא ראייה בס"ד ממתני' דאיכא איסור ספיחין על קיסמין, דלמא דוקא בזרע באיסור אסרו הקיסמין, ונראה דלזה מציין הרש"ש שם בבכורות דבירושלמי לכאורה משמע דלא כרש"י ע"ש. עכ"פ לרש"י והרע"ב ותוס' יו"ט שם נראה שאין איסור נעבד על דבר שאין בו קדושת שביעית, ולא מצינו להדיא חולקים על רש"י, ולא דמי לשדה שנטיבה בשביעית ואילן שנטע בשביעית דיעקור, ואפילו באילן סרק כתב הפאת השלחן (סי' כ ס"ב) דיעקור, דהתם כל האילן נגדל באיסור וכן הזרע בשדה שנטיבה, והביאו מזה ראייה דבנעבד הפירות כיון שנגדלו ע"י עבודתו אסורים, משא"כ באילן שנטע לפני שביעית ע"י עבודתו רק נתווסף עוד חלק באילן ובזה לא מצינו שנאסר והראיה שלא אמרו אילן שנעבד בשביעית יעקור אלא הנוטע אילן ודו"ק.

וטעמא דמילתא י"ל החילוק בין יש עליו קדושת שביעית דלכאורה הלא שניהם נעבדו באיסור, הנה אי נעבד אסור רק מדרבנן וכן נראה מדברי הרמב"ן והרשב"א ביבמות (קכב) שהביאו ראייה לאיסור נעבד משדה שנטיבה בשביעית לא תזרע למו"ש ובנטע אילן בשביעית יעקור, ובשני אלו מבואר דהאיסור רק מדרבנן, מעתה י"ל שלא גזרו

משום שלא נתגדל ע"י העבירה, וכן מדייק השער המלך בהל' לולב, הגם דקי"ל לענין לולב הגזול (כס"י רמט) שאם קנאו לפני המצוה ע"י יאוש ושינוי רשות לא מקרי מהבב"ע, וי"ל דגזל שאני דמעתה רק דמים הוא חייב לו, משא"כ בנ"ד ניכר עוד העבירה בשעת קיום המצוה, וע"י רש"י (פסחים ל"ה) שגם בעבירה דרבנן שייך מהבב"ע, והארכתי בזה בתשובה בשו"ת אמרי בינה (ס"י קס), והבאתי שם דברי המרדכי (סוכה ס"י תשמז) שנראה שחולק על התוס' שכ' שהדס שנתמעטו ענביו ביו"ט אפילו את"ל דהוי מלאכה דאורייתא מותר לצאת בו ולא הוי מהבב"ע, וכן שופר שנעשה ביו"ט ע"ש. והנה לצרף בזה שיש כאן ספק לולב שנתגדל ע"י איסור, דהא הרבה לולבים גדלים יפה גם בלי עבודת איסור.

על חשש ו' אם יש חשש לברך על זה, הנה לענין ברכה מבואר בטו"ז וביאור הגר"א מביאו בביאור הלכה (ס"י כה) דאפי' אם אין כאן עבירה בשעה שמקיים המצוה אסור לברך עליו, וגם המג"א (ס"י תרמט ס"ק ז) שמקיל בגזל ע"י יאוש ושינוי רשות גם לברך עליו, אין ראייה שמקיל בזה וכנ"ל, מכל מקום כיון דעיקר ספיקא אם לולב נתגדל ע"י עבודת האיסור וכנ"ל, מבואר במ"ב (ס"י תרמט ס"ק י) דבספק עבירה יכול לברך. הנה כל הנ"ל כתבתי ללמד זכות על אלו שיקחו הלולבים למצוה, אבל אלו שיכולים ליקח לולבים בלי שום חששות ודאי עדיפא ותבוא עליהם ברכות טוב.

הש"ת יאיר עיינינו בתוה"ק לכוון לאמיתיה של תורה, והנני חותם בכל חותמי ברכות

אזה"נ

נפתלי הירצקא פרנקל

היוצא מדברינו שלקנות מבעל הפרדס עצמו או לקנות מאלו שהזמינו מראש מבעל הפרדס, יש עליו איסור של זיקת שביעית, ואם כבר קנה, אי הלולב נאסר משום נעבד אין כאן איסור ברור אבל גם היתר ברור א"א לומר.

חשש ד' אודות מסייע ידי עובדי עבירה, מן הראוי היה לעורר על זה לפני שנת השמיטה שאז היה אפשר לפעול שהרבה פרדסים יהיו עם הכשר שלא יעבדו בשביעית, אבל מה שנעשה כבר נעשה. ואם יש איסור של מסייע גם לאחר שכבר נעשה האיסור ע"י בפ"י המשניות להרמב"ם (שביעית פ"ה מ"ח) גבי הא דאסור לפרוט מעות לבעה"ב בשביל פועלים שעבדו בשביעית, דפי': "אתן ממנו שכירות לפועלים שנתעסקו לי", משמע דמפרש דאירי בפועלים שנתעסקו כבר, אבל ראיתי בשו"ת משנת יוסף (ת"ב ס"י נ"א) שהביא ממתרגם החדש על פיה"מ "שאתן ממנו שכר הפועלים העובדים בשדותי", א"כ אין ראייה לאיסור. ואם באים לעורר אודות מסייע ידי ע"ע בעוה"ר יש הרבה לעורר, וממש בימים אלו באו לפנינו בבד"צ אודות הפירצה בבתי מלון שאין חסר שאין שם הכלי הטמא הטלויזיה, ועוד איסורים, וחרדים מחזקים ידיהם ע"י שמתאכסנין שם, ועוד כהנה הרבה, ודאי אין קושיא אחת מתרצת חברתה, אבל כנ"ל שצריך לעורר על זה לפני שנת השמיטה עכ"פ מטעם זה אין הלולב נפסל.

על חשש ה' אם יש בזה פסול של מצוה הבאה בעבירה, הנה מתוס' סוכה (ב) נראה שאם הלולב נתגדל ע"י עבירה אז אפילו אם בשעת קיום המצוה אין כאן עבירה הו"ל מצוה הבב"ע, שכתבו דלולב של אשירה אין בו משום מהבב"ע

הג"ר יחזקאל ראטה
 אבדק"ק קארלסבורג
 בארא פארק, ברוקלין נ.י.

לולבי א"י בשנת השמיטה

ובהדרם ובירוקם, וע"י קיצורם נתגדל ונתוסף
 עוד לולבים.

וביקש ממני שאחזה דעתי בענין זה, וגם
 לכתוב מה שאני יודע ממרן רביה"ק
 זי"ע בענין זה.

הנה מה אומר ומה אדבר מאד מאד רגז וחלחל
 רבינו הקדוש זיע"א על הבאת מגידולי
 א"י לחו"ל בשנת השמיטה, וכאשר נוכחתי
 בעצמי שאחד שלח איתי הדסים מא"י זה יותר
 מארבעים שנה שגדלו בשנת השבע תשכ"ו אף
 שאז היו עדיין נלקטים ההדסים מן ההפקר,
 שגידולם היה בהפקר, אפ"ה לא רצה לקבלם,
 שחש שאולי נוהג בהן קדושת שביעית.
 ופשוט דהה"נ לולבים דלכמה פוסקים נוהג
 בהן קדושת שביעית, וכמו שכתב רש"י ז"ל
 בסוכה לט דחשוב הנאתן וביעורן שוה, ומשמע
 דגם התוס' ס"ל כן וכמשמעות פשטות הסוגיא
 דסוכה כיון שלא העירו על דברי רש"י ז"ל
 משמע דגם הם הכי ס"ל, ואדרבה על הרמב"ם
 דס"ל דאין בו קדושת שביעית נלאו הנו"כ
 לחפש אחר טעמו מכיון דפשטא דסוגיא לא
 מוכיח כן, ועי' מה שכתבנו בעמק התורה ח"א
 סי' נו אות ט.

ואף דהרמב"ם ס"ל דאין בהן קדושת שביעית
 וכמו שכתב בפי"ה מ בסוכה ובא"י נהגו
 כן, היינו משום דבא"י קבלו עליהם פסקי
 הרמב"ם דהוא מרא דארעא דישאל וכאשר

כבוד ידידנו ש"ב האברך כמשמעו המופלג ומופלא וכו'
 מוהר"ר יוסף ויטמאן נ"י ויזרח לנצח נכד חביב לגיס הרבני
 הנגיד התורני ההסיד המפורסם כמוהר"ר דוב בעריש לבין
 שליט"א

הנני בזה למלאות בקשתו שהפצירנו להרשות להדפיס
 מש"כ אודות לולבי א"י בשנת השמיטה ולהוסיף עוד כמה
 דברים בעניני שמיטה היות שבדעתו לפרסמו לשוהרי תורה
 ועוסקה בירחון קובינזר התורה המפורסמת בעולם התורה.

ב"ה, לסדר יצאו בני"י ביד רמה כ"ד תמוז תשס"ח פה מערת
 רשב"י ור"א בנו זי"ע אמן

— — בדבר מה שעורר כ"ת אודות לולבי
 "דערי" הגדלים בארץ ישראל,
 שבשנים אחרונות נתרבו בכמות ובאיכות בעבור
 שהם יפים ומהודרים ביותר, ובכל תפוצות
 ישראל מהדרים ליקח לולבים אלו, ועתה קרבה
 שנת השבע שנת השמיטה, ובעוה"ר כל השדות
 האלו הם ברשותם של מחללי שביעית, ועובדים
 בהשדות מלאכות יש מהן שהם איסורים
 מדאורייתא, ויש מלאכות שהן אסורים מדרבנן,
 בנטיעתם ובזיבול והשקאת סמים וכדומה כדי
 שיתגדלו יפה, ומרויחים מהלולבים כפל כפלים
 מהתמרים, ואין כאן מקום לומר שהלולבים
 גדלים מאליהם, שהבעלי שדות מטפלים בהם
 במלאכות שונות שיתגדלו יפה בהידורים
 שיוכלו להעלות מחירם, ועוד זאת שבשנים
 אחרונות קוצרים הלולבים שלש פעמים בשנה,
 בחודש אייר ובחודש תמוז ובחודש אלול,
 והמציאו המצאות שונות שיעמדו ביפם

(ועוד דמבואר באו"ח סי' רמד ס"ג דאם בנו אינם יהודים לישראל בשבת באיסור, נכון להחמיר שלא יכנסו בו עיי"ש בטעם הדבר בנו"כ, ומכל שכן גידול שנעשה באיסור אין נכון ללקחו למצוה), ואפי' היה ברשות ישראל שומרי תורה ומצוות, מ"מ מכיון שנוטעין וקוצרין עבור מסחר, פקעו נאמנותם, וכנודע בשערי בתי דינים שאין לסמוך על נאמנות הסוחרים, וכן יש בזה איסור שמור עיי' התירים שונים, וחיל ורעדה אחזתנו להיות לוקחים מגידולים אלה, ומי שקונה מהן נותן יד לחילול שביעית בעוה"ר, ואם ימכר בפרהסיא יש בזה חילול ה' דאין חוששין לשמירת שביעית.

ועוד דאיתא בגמ' סוכה (מס.) אמר ר' אבהו אמר ר"א כל הנוטל לולב באגודו והדס בעבותו מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, א"כ יש בזה משום הקריבהו נא לפחתך, ועי' או"ח (ס' קנ"ד סעי' יא), וכבר רגיל רביה"ק זי"ע להביא דברי הב"ח שכתב (נא"ח סי' נח) וז"ל: ותימה הא קדושת ארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ, כי על כן הזהיר בסוף פרשת מסעי לא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה וגו', ואמר אם תטמא את הארץ נמשכת הטומאה גם בפירותיה היונקים ממנה, וכבר נסתלקה השכינה מקרב

כתבו הפוסקים¹, משא"כ בחו"ל דאנו נמשכין אחר פסקי רש"י ותוס', לכאורה להלכה צריכין אנו לחוש לדבריהם עכ"פ דנוהג בהן קדושת שביעית.

וכל זה בסתמא שלקטו וחתכו מן ההפקר, שמינים אלו היו גדלים כל השנים בהפקר, מ"מ ראוי לחוש משום קדושת שביעית, ויש בו איסור סחורה, וגם תופסת דמיה, וכאן בחו"ל אינם יודעין מזה ונכשלין בדמי שביעית שכמה איסורין כרוכין בזה, וכדאי להביא לשון התוס' בסוכה (נ"ט. נ"ד ע"א) וז"ל: דאיכא איסורי טובא שאין ע"ה נזהר לאסור לקנות בהן בהמה טמאה עבדים וקרקעות חלוק וטלית ומנעלים ואין נותנין לא לבייר ולא לבלן ולא לספן ולא לספר דשביעית לאכילה ולשתיה ולסיכה ולא לשאר דברים ואסור לפרוע מהן חובו, ואין מספר לדינים ולאיסורים שיש בפירות שביעית שצריך לנהג בהן קדושת שביעית עכ"ל.

ומה גם כעת בשמעי אין נוהגין בגידולי לולבים והדסים דשייכים לבעלי בתים ועובדין כמה מיני מלאכות בכדי ליפות גידולם, וגם עושין פעולות על עצם גידולם שהוא ממש מלאכת זריעה ועובדין על שדך לא תזרע דהוי ממש איסור נעבד בשביעית, וכמו שביאר כבר רבינו זי"ע בשו"ת דברי יואל (סי' לו ע"ש), דאיסור נעבד בשביעית אסור לכל הדעות, וקרוב הדבר מאד לומר שחל עליהן דין מצהב"ע,

1. בשו"ת רבי בצלאל אשכנזי (סו"א א) כ' וז"ל: הרב הגדול הרמב"ם ז"ל אביהן של ישראל, מרא דארעא דישראל, אשר קבלוהו עליהם לרב מסוף ארץ תימן עד סוף ארץ הצבי, וסוריא, וארץ שנער, ועיין למרן הב"ח בשו"ת אבקה רוכל סי' לב כ' וז"ל: הרמב"ם הוא גדול הפוסקים, וכל קהילות ארץ ישראל וכו' נוהגים על פיו, וקבלוהו עליהן לרבן, וכן כ' הב"ח בכמה מקומות, עי' יו"ד סי' רסה (סוף אות ז) וכן בכס"מ הלכות תרומות (פ"א סוף הל' יא), ועיין בתשו' מהר"מ אלשיך סי' צו שכ' וז"ל: הרמב"ם ז"ל הוא מריה דאתרא וכל גבולותינו נמשכים אחריו, ועיי' עוד כזה בשו"ת רשב"ש סי' רנא וסי' רנז, שו"ת מהרשד"ם יו"ד סי' קצג, ושו"ת הרדב"ז רס"י תשלא, ועוד הרבה כהנה.

בדין פירות עכו"ם לבני חו"ל

נראה לי לומר לפי הנ"ל בדבר פירות של עכו"ם בשנת השבע שהב"י פסק להקל דאין בו משום קדושת שביעית, שדבריו בנויים על דברי הרמב"ם ז"ל באיזה אופן אמרו אין קנין לנכרי וע"פ ביאורו בכ"מ (פ"ד מהל' שמיטה ס"ט) ובתשובתו באבקת רוכל (ס' כג), אולם הרב המבי"ט (ח"א ס' יא וכאן) ס"ל דנוהג קדושת שביעית בפירות נכרים, ובנו מהרימ"ט ז"ל (ח"א ס' מג) חיזק דעת אביו הובא ג"כ בבית רידב"ז (פ"ד לו' ג) עיי"ש באורך שנוטה טובא לצד המבי"ט וסייעתו, ועיי"ן ג"כ שו"ת דברי יואל (ס' ע"ג) שהמבי"ט והמהרי"ט האריכו בראיות עצומות לאסור אף בשל גוים, אלא שגדולי הפוסקים סמכו על הב"י בהלכה זו להתיר, אולם כו"ע ס"ל דאליבא דרש"י ותוס' וכל חכמי צרפתים לדידהו ס"ל דאין קנין כפשוטו אפי' בשהוא ברשות עכו"ם, וכמעט רוב ראשונים ס"ל הכי בפירוש דאין קנין, ולפ"ז בחו"ל שאנו נמשכים אחר דעת התוס' וככתוב בהקדמת הדרכי משה, א"כ אין להקל בפירות עכו"ם בקדושת שביעית, וכל הויכוח של הב"י והמבי"ט היה אז נוגע לתושבי א"י שלא היו אז שולחים לחו"ל, ומכיון דהרמב"ם הוא מרא דארעא דישאל לפיכך הלכו בשיטתו.

וממילא כ"ז אין מחייב אותנו רק בא"י שהב"י היה ג"כ מרא דארעא דישאל, אבל בחו"ל שאין מחייב אותם פסק הב"י דווקא, הדר דינא דדין לפידעת רוב הפוסקים שחולקים על ביאור הב"י בהרמב"ם, ומה גם דלכל הראשונים פירושו של אין קנין הוא אפי' בשהוא ברשות עכו"ם, והרמב"ם בדבר זה יחידא בדבר, ולפ"ז הדין נותן דבחו"ל יפסקו

הארץ אשר אני שוכן בתוכה, ממש בגוף הארץ נסתלקה מפני הטומאה שטמאתם, ונמשך מזה כי גם אנכי מסלק שכינתי מתוך בני, כי עד עתה היכל ה' המה היו בני, לפי שהשכינה היתה שורה בקרבם ממש, ועתה באכלם פירות היונקים מטומאת הארץ נסתלקה השכינה, כי כשהטומאה נכנסת עם אכילת פירות בתוך בני, יוצאת כנגדה הקדושה מקרב ישראל, וע"כ ניחא שמכניסין בברכה זו ונאכל מפריה ונשבע מטובה, כי באכילת פירותיה אנו נזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה עכ"ל, ומסיים על זה רביה"ק זי"ע בספה"ק ויואל משה (ח"א אות סו) וז"ל: ומבואר בזה שע"י העבירות מטמאין את הארץ ואת פירותיה שמטמאין את ישראל באכילתם ומסלק הקדושה, וע"ז אנו מתפללים ונאכל מפריה ונשבע מטובה שיהיה באופן שנהיה נזונים מהפירות מכח הקדושה, לא ח"ו בהיפך, עכלה"ק, וכבר מילתי אמורה (חזון יחזקאל תשס"ז) דמטעם זה שכתב הב"ח נמצא שעל פירות שגדלו ברשות מחללי שבת אין ראוי לברך עליהן ועל פירותיה.

ובכן חלילה וחלילה השמר והזהר מליקח אותן למצוות ד' מינים, ומאד מאד צריך ליזהר בזה שלא תהא ידינו מעורב במעל הזה, וע"ז אפשר לפרש אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות, היינו שבת בראשית ושבת של שביעית דע"י שמירתן זוכין לגאולה, דבעוון שביעית בא הגלות וכן בעוון חילול שבת גורמין גלות, ושני השבתות האלו צריכין לחיזוק גדול לבל יחללו אותם, ובזכות שמירתן כהלכתן נזכה לקרב פדות נפשנו ויבוא ויגאלנו במהרה אמן ואמן.

חומרי מקום שיצא משם, א"כ אין לו הקולות של הב"י דהרי מחוייב לנהוג כהמקום שיצא משם, וזה עוד חמור ממה שכתב השל"ה שיש להחמיר על אותן שעולין מחו"ל לא"י, שהשל"ה מדבר במי שעולה לשם על מנת להשתקע, ועכ"ז ס"ל שיש לו להחמיר, אע"ג דמדינא אין עליו כבר דין חומרי מקום שיצא משם, אבל אותן שדעתן לחזור הא יש עליהם דין חומרי מקום שיצא משם, ולא שייך בזה משום לא תגודדו שהן שני עירות, אך אפשר לומר מכיון שבחו"ל לא הזדקקו כלל בענין זה לפסוק כך או כך, שלא היה נוגע לבני חו"ל מאז ומקדם, א"כ שוב אין לומר ע"ז דין חומרי מקום שיצא משם, דמקום שיצא הלא אין שום דבר נוהג שם, וע"כ דעתי נוטה דמכיון שהלך לשם שפיר יוכל לנהוג כמותם כל זמן היותו נמצא שם.

להאוסרים פירות עכו"ם אם חייבין בביעור

ולענין ביעור אם יש חיוב ביעור עליהם בהגיע הזמנים של הביעורים, בזה היה נראה דיש להקל דאין חיוב, וכדאמרין כה"ג לענין מעשרות, דפירות עכו"ם פטורין מחיוב נתינה אם גדלו ברשות נכרי וכמבואר ברמב"ם פ"א, וא"כ מה"ט נמי יש לפוטרו מחיוב ביעור, ומטעמא דכתבנו לגבי מעשרות בטעם הדבר למה חייבין פירות אלו בהפרשת תו"מ ופטורין מחיוב נתינה, דהנה נלע"ד דלמאי דס"ל אין קנין משו"ה חייבין להפריש תו"מ אם ישראל קונה מהעכו"ם, אע"ג דהעכו"ם פטור מלהפריש תו"מ, אפ"ה הואיל והפרשת תו"מ הוא חובת קרקע דהיינו חוב שמוטל על הקרקע כדאיתא בקידושין (ב).

בו דאף בשל נכרים אית ביה משום קדושת שביעית לא רק מכח חומרא בעלמא אלא מדינא, אלא שהפאת השולחן כ' דבזמנה"ז קיי"ל יש קנין וממילא מופקע מכח דין קנין, אך לאו כו"ע הכי גמרו כדעת הפאת השולחן וכמו שכ' החזו"א (שביעית סי' ט) דגם בזמנה"ז קיי"ל אין קנין לנכרי אף לענין שביעית, ודחה דברי הפאה"ש בזה, עד שלפי דעתו יש לנהוג קדושת שביעית בפירות נכרים אף בא"י, אכן לענין זה בא"י חששו הבתי דינים למה שהב"י החריע ע"ז כנודע, האומנם כל זה מחייב אותנו בא"י אתריה דמרח"ב, אבל בחו"ל לבניהם ולבני בניהם שאין משועבדים לפסק הב"י אין מחייב אותם פסקו בזה, וממילא שוב אנו דנין לפי משפטי וכללי ההוראה, ומכיון שרוב מנין ובנין ס"ל דגם לענין קדושת שביעית קיי"ל אין קנין, וכמו שמבואר בדברי החזו"א וכן בספר תוה"א ח"ב כתב שרוב הפוסקים חולקים על הב"י, א"כ מחייב אותנו לחוש מפני קדושת שביעית אף בפירות נכרים ואין דומה בזה חו"ל לא"י, דסוגיין דעלמא נקטינן דאין קנין עד שהחמיר החזו"א גם בא"י בפירות של עכו"ם, וכן במה שבנה הפאה"ש יסודו משום דשביעית בזמנה"ז דרבנן, לאו כו"ע מודי ליה בזה, ועיי' בשו"ת דברי יואל (סי' טז) וז"ל: ובלימוד הישיבה ביארתי בארוכה שרוב ראשונים סוברים שביעית בזמנה"ז דאורייתא עכ"ל, ולפי דבריהם בוודאי צריך למיחש משום אין קנין.

אך בהא קיל לגבי פירות עכו"ם שאין נוהג בהן דין איסור שמור ונעבר, אלא שצריך לנהוג בו קדושת שביעית וככל משפטי דיני קדושת שביעית.

עד שחוכך הייתי לומר דאם בן חו"ל יסע לא"י ודעתו לחזור דהדין נותן דנותנים עליו

ומעֵתָה נראה דהה"נ חיוב ביעור דומה לו לגמרי (עין מש"כ בזה בשו"ע עמק התשובה ח"א סי' נו אות ב) דחיובן חל רק אחרי שהן כבר בבית, וא"כ פירות נכרים אף שיש לחוש להם משום קדושת שביעית מ"מ אין עליהן חיוב ביעור כנלענ"ד.

ירקות שהיו ראויין ללקיטה בשביעית ונלקטו בשמינית

חוכך אני לומר דענין לקיטה לגבי ירקות, דהדין הוא דאזלינן בתר לקיטה, דהיינו אף שכל גידוליהן היה בשנת השבע, ואם לקטן אחר עבור השבע אין בו משום שביעית, נראה דאין תלוי בלקיטה ממש, אלא בראוי ללקיטה, דאם היה ראוי כבר ללקיטה בשנת השבע אלא שאיחר לקיטתו לאחר שנת שבע כבר חלה עליו דין שביעית, לא מיבעיא אם כבר עומדות ללקיטה דהוי כמאן דמנח בכדא, חל עליו כבר משפטי שביעית משעמדו ללקוט, וכדאמרין לכל הדברים כשכבר עומדין לכך הויין כאלו נלקטו ונקצרו לגבי פירות ותבואה וגם לגבי חמץ וכמבואר באו"ח (סי' תסז) ובחו"מ לענין דברים הנוהגין דווקא כשאינן עליהן כבר דין מחובר והה"נ בענין לקיטה, אם עומדין כבר ללקיטה הוי כאלו נלקטו כבר, לפיכך אם היו ראויין ללקיטה עוד בשנת השבע אף שנלקטו אחר כן לאו מילתא הוא, דמשעה שעומדין ללקוט הוי כאילו נלקטו כבר, אלא אפי' אין עומדין ללקוט דעדיין צריכין לקרקע, אלא שראויין הן ללקוט כמו שהן, אפשר דאזלינן בתר העת דנעשו ראויין ללקוט ואם היו כבר ראויין ללקוט לפני ר"ה, חל עליהן משפטי שביעית, דאין מסתבר דתלוי הדבר במעשה

עיי"ש בפ' רש"י ז"ל, ואינו חוב שמוטל על הבעלים דהיינו חובת גברא רק חוב שמוטל על הקרקע, ר"ל מפני שהקרקע היא קדושה מוטל עליה שפירותיה הגדלים יתחייבו בתו"מ, וא"כ אם קיי"ל אין קנין דהיינו שאין הקרקע מופקעת מקדושתה בקנין העכו"ם ועדיין בקדושתה עומדת גם בעודה ביד עכו"ם, אינו יכול לטעון ישראל הקנאם לענין הפרשת תו"מ קאתינא מכח גברא כו', דהפרשת תו"מ אינו חייב מכח גברא רק מכח קרקע וכנ"ל, ולימא דיטעון קאתינא אכן לענין נתינתם לבעלים אינו כן דהא מה שמחוייבין ליתן התו"מ לבעלים הא הוא מצוה בפני עצמה, כמבואר בסה"מ ברמב"ן ז"ל (טורס"י) ובתוס' ר"ד ז"ל (קדושין נח ד"ה תטז) וכמש"כ המל"מ בפ"ו מה' מ"ע וכמו שביאר באריכות הנוב"י ז"ל במה"ת (יו"ד סי' נא), וא"כ נלענ"ד דהנתינה בוודאי הוי רק חובת גברא, דהיינו שחייבה התורה להבעלים ליתן התו"מ לכהן וללוי ולא חובת קרקע, (ועי' בקצוה"ח סי' רצ סעי' טו לענין צדקה, וגם לפמ"ש"כ הכ"מ ז"ל שם שגם בצדקה איכא שבעוד נכסים, מ"מ כאן ליכא למימר דאיכא שבעוד פירות דהיינו שמוטל על הפירות חובת נתינה ואינו תלוי רק בבעלים, דהא מ"מ הפירות ג"כ אינם חייבין רק מכח הבעלים, וכיון דהבעלים פטורין גם הפירות נפטרין והבן, וצ"ע), וא"כ כיון דאינם רק חובת גברא א"כ אם הבעלים הם עכו"ם דפטורין ממצות נתינה כיון שגדלו ברשות פטורה נתינה, וא"כ שפיר יכול ישראל הקנאם לטעון מכח גברא כו', כיון דבאמת כל הנתינה הוא מכח גברא והגברא הבא מכחו הא פטרו מנתינה, עיין מה שביארנו מזה באורך בספרינו משפט הארץ בבאורי טו"ד או' יז ועיי"ש מה שדננו מזה על מצות ההפרשה.

הלקיטה, ותורת כל אחד ואחד בידו, אלא בראיין הדבר תלוי.

ואף דלענין ירקות שגדלו ונגמרו כבר בשישית אלא שנלקטו בשביעית יש בזה פלוגתא בין הראשונים אם אזלינן בתור מעשה הלקיטה ממש או אזלינן בתר גמריה, עיין חזו"א שביעית (סי' 1 אות 5) שהביא דעת הר"מ (פ"א מהל' מעשר שני) דלא מהני נגמר אלא לקיטה ממש, ועיי' בשו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' קי' וסי' קיא), ודעת הרמב"ם הוא דאזלינן בתר לקיטה אף אם נגמרו כבר בששית וכמבואר בדבריהם שם, מ"מ שונה הוא בין ירק שגדל בששית ונגמר בששית אלא שנלקט בשביעית דאף שגדל בפטור מ"מ ע"י הלקיטה חל עליו משפט שביעית, משא"כ בירק שגדל בשביעית ונגמר בשביעית דהיינו שגדל בחיוב איך נאמר שבעבור שאיחר עם הלקיטה עד השמינית נפקע מיניה קדושת שביעית, דלא אמרו אלא שהלקיטה מביא החיוב דהיינו שגורם לחול עליה דין שביעית אבל לא שהלקיטה מפקיע החיוב והבן הדבר.

ואף דלענין מעשרות אזלינן בתר הלקיטה ולא משגחינן על זמן גידולו, שאני מעשרות דהחיוב של המעשרות חל רק אחר התלישה, שכל זמן שהוא מחובר לית ביה שום זיקת טבל, עיין מש"כ בספר משפט הארץ בביאורי טעם ודעת ס"ק מה דהבאנו ראייה ממנחות (ע). דאיתא שם כיון דשתלה פקע לה טבלא מינה, מבואר דמחובר ליכא ביה דין טבל יעיי"ש.

לפיכך דין הוא ליזול אחר לקיטתו בכל אופן, אבל קדושת שביעית שהוא משום שבת הארץ ועיקר חלותו הוא ע"י גידולו, איך ניתן להאמר שע"י הלקיטה מופקע מיניה קדושתו שבא כבר ע"י גידולו, לפיכך חוכך אני לומר שירקות שגדלו ונגמרו בשביעית אלא שאיחרו עם לקיטתן עד שמינית לא פקע מהן משפטי שביעית, והבן הדבר היטב לענ"ד.

וכן לענין אם לקטו בשביעית קודם שהיו ראויין ללקיטה [שזהו דבר המצוי כהיום שלוקטין קודם גמר בישולם ומניחין אותן כך שיתבשלו מאליהן אחר הלקיטה], לכאורה לא שייך לומר דיחול עליהן משפטי שביעית דהא אינן ראויין לזה, ואם הניחן במקום שיתבשלו אחר הלקיטה לכאורה יש לומר דבגמר הבישול תליא מילתא, אם נגמר בישולם בשנת השבע חל עליהן משפטי שביעית, דהא נגמר גמר לקיטתן בשביעית, ואם לא נגמר בישול עד אחר ר"ה לכאור' הוי כאלו נלקטו אחר ר"ה ולא חלה עליהן משפטי שביעית, דמה שלקטן בשביעית לאו שם לקיטה עליה, וצ"ע בפרט זה למעשה, דאפשר מכיון דמ"מ לקטן מהמחובר בשביעית, א"כ כבר נגררין אחר שביעית אף שלא נגמר בישולם אלא בשמינית.

והנני מברכך שתזכה להיות נמנה בין מוכי הרבים ושיתבדרון בבי מדרשא וחפץ ה' בידכם תצליחו.

בברכת כתיבה וחתימה טובה

חק' יחזקאל ראטה

הג"ר משה שטרנבוך

ראב"ד וסגן נשיא העדה החרדית
ירושלים

בעה"י, י' תמוז תשס"ה

אהדשה"ט וש"ת,

מ"מ הסומך שדינו כסוריא וכסה"ת, אם כי שיטת סה"ת נראה שלא כדברי שאר ראשונים, הסומך עליו יש לו על מה לסמוך ובפרט שזהו דעת רבינו הגר"א זצ"ל וכמ"ש.

אמנם, אם כי מצאתי צדין להקל משום איסור נעבד כשארין קדושה, לפי המקובל בבד"ץ בירקות אוסרים בשמינית אף שנלקט כשארין קדושה, שהתירו רק בשעת הדחק גדול (תשי"ב), ולכן גם כאן ראוי להחמיר בלולב אף שאין בו קדושה. וגם ההיתר שקיל כסוריא, מאידך גיסא גדולי הראשונים ואחרונים ס"ל שמדאורייתא בזמן הזה (הרמב"ם הראשון, בחוס' רא"ש נמ"ק ד) וזהו דעת השל"ה וחרדים ולדעתם אין להקל בזמן הזה והאיסור קיים.

ב. ומטעם שגזרו שלא לקנות ממנו דבר שיש בו זיקת שביעית מטעם קנס, הלא בלאו הכי לא נהגו היום כן, ובהשגחה קונים מסוכנים ומכל סופרמרקט אף שמוכרים שביעית כשיש השגחה מתירים ולא קונסים בעה"ב לאסור ליקח ממנו כמבואר במשנה, וצ"ל דס"ל שהאיסור לקנות מיירי בחשוד דמטעם רווח ממון מרמה, אבל כשאין חשש לזה נהגו להקל, אף כאן אין לחשוש שעל ידי זה שקונים ממנו ייכשלו באיסור שהמין "דרי" ידוע ואין כאן חשש חילופין ולכן לא אסרו. אמנם מחשש מסייע עוברי עבירה כשקונים מהם לולבים ראוי לכאורה לאסור, אבל העבירה כבר נעשה, ולא מצינו לגזור לשמיטה הבאה, וכן נראה ברש"י גיטין (סא). שלא תבור ולא תטחון עמה

— — — בענין לולבי דרי שנת שמיטה אשר מג' טעמים עוררובה, א. נעבד באיסור קנסו חכמים אף שאין קדושה. ב. מי שעובר באיסורי שביעית אסור לקנות ממנו דבר שיש בו זיקת שביעית. ג. מסייע ידי עוברי עבירה.

והנה מטעם נעבד מבואר ברמב"ן רשב"א נימוקי יוסף וריטב"א ביבמות (קכב). שאסור משום קנס, אבל התם בפירות שיש בהם קדושת שביעית אבל בלולב נהגו היום שאין בו קדושה לא מוכח שאסור, וכן בשעת הדחק מתירין בארץ ישראל אחר חנוכה מה שנזרע בשביעית אף שנעבד באיסור כיון שנלקט בשמינית ואין קדושה לא אסור, ולזה נתכוין החזו"א בסדר שביעית (ח"ג) שאם זרע בשביעית הפירות מותרים אח"כ כשאין קדושה.

עוד יש לצדד להיתר שבארץ ישראל בעיה"ק נהגו להקל כספר התרומות שקדושה בזה"ז בארץ ישראל, רק כסוריא, ומביא כן הגר"א (י"ט ס"ז ע"ב), ולדעת פאת השלחן לא נהגו בעיה"ק קדושה בשל נכרי דס"ל כספר התרומות שהקדושה קיל כסוריא, אף אנו נאמר אסור נעבד בארץ ישראל אף בזה"ז דרבנן, אבל כשנהגו אח"כ כסוריא לבד יש להקל ולהתיר, ואף כי דעתי שספר התרומות קאי בזמן שלא היה יישוב, אבל בזמנינו חייבין כבזמן המשנה שיש ב"ה יישוב גדול ויסודו כעין דאורייתא,

גרעין משמשים בו לגומי מלאכותי זיקוק נפט, חומרי פלסטיק וכדומה, ואנן מקילין שנשתנו לא נאסר, והיא קולא גדולה, ואף שבלולב לא נשתנה וראוי לאסור, מ"מ האיסור נעבד לא נחשב בארץ ישראל היום כשביעית גופא שמחמירים בו מאד שבקנס קיל, ועל כן מחפשים לדחוק ולהתיר שאין ברירה.

ואמנם באמריקא ששערי העולם פתוח יש לרבנים לדון לפי מקומו ושעתו, וראוי לפרסם להחמיר מטעמים שהבאנו, וכ"ש לקיים מצות הבורא ית"ש, הלא לולב כקרבן וכמבואר בקדמונים ריש לולב הגזול ואין אדם מתכפר בדבר הבא בעבירה, וטוב עושה לפרסם שיש בזה חששות וימנעו ליטול למצוה, ויעיל גם כן בס"ד לקנוס עוברי עבירה כאן שמזלזלין באיסור שמיטה במכירה שאין בו ממש.

ואני מוסיף שלפוסקים שאסור משום נעבד הלא במלאכה עבד שתהא למצוה, ואסרו ליטול בו למצוה, וא"כ בנטילה למצוה היא גופא העבירה ויש לחשוש לפוסקים אלו שביטל בזה מצות לולב לגמרי משום מצוה הבאה בעבירה, והמקילין סומכין על הפוסקים שאין איסור נעבד.

ואני מקצר מרוב טרדות מבית ומחוץ, והקב"ה יציל אותנו משגיאות ונוכח לעשות כרצונו ית"ש.

הנני מוצפה בכליון לרחמי שמים מרובים

משה שטרנבוך

לסייע בידים ידי עוברי עבירה בשעת עבירה, היינו בשעת עבירה, ובלשון הרמב"ם (כ"ח דשמיטה) כשם שאסור לעבוד כך אסור לחזק ידי ישראל שעוברים אותה, היינו שעוברים עוד ומחזק אותם להמשיך, אבל בלולבים אלו רק לפני כמה שבועות התעוררו בזה לאחר שעברו על כל מלאכות, וקדושה וסחורה בלאו הכי אינו נוהג בלולב וכמנהג הפשוט בארץ ישראל.

והנה גם הגה"ק האדמו"ר מסאטמר זצוק"ל שלדבריו נעבד באיסור אסור לכל הפוסקים, מ"מ מחלק בתשובתו (דברי יואל י"ד לו) שכמה פוסקים שהתירו, ומחלק בין נעבד ובקדושה אסור לכל הפוסקים, אבל כשנלקט בשמינית ואין קדושה מביא גם המתירין שלא נאסר, ואם כן בנדון דידן יש עכ"פ צד להתיר.

ולמעשה נראה מדברינו שיש בזה איסור ולא נוכל להתיר, ומכל מקום בארה"ק מפני גודל הדחק לא נוכל להכריז איסור כשיש להם על מה לסמוך, ומכל מקום לא נפסוק להתיר, ואשרי מי שזוכה לקיים מצות אלקינו ית"ש בלי חששות.

ובספר שמיטה כהלכתה (עמ' לו) הבאנו שאם באנו לאסור נעבד בשביעית כדינו, לא מצאנו ידינו ורגלינו לגור היום בארץ ישראל, שמיסיבי כותנה משמשים בו לזהורית צמיגים ונייר, וכן בשמן, "בסופטסטוק" משמשים בו למחליבים פלאסטיק תרופות ותמרוקים, וקליפי

